

KÖZÉPISKOLAI TANULÓK FÉLELMI MOTÍVUMAINAK PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Írta: GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN

Módszertani elgondolásaink

A megismerési folyamatok fejlődéslélektani vizsgálatával kiterjedten foglalkoztak a szakirodalomban. Sokkal elhanyagoltabb területnek látszik az élmények, az érzelmi világ fejlődésének feltárása. Ebből a célból egyszerű módszert dolgoztunk ki, amelynek segítségével 10—14 éves gyermeknél tanulmányoztuk az egyes élménytartalmak, érzelmek fejlődésének életkori menetét. A gyermekek az alábbi témákról írtak fogalmazást és készítettek rajzot: Félelem, bátorság, halál, álm, szeretet, barátság. A félelem motívumainak vizsgálata érdekében Szeged és Orosháza tíz általános iskolájában 1959 és 1961 között végeztünk felmérést. 1022 tanuló adatait dolgoztuk fel. Betekintést nyerhettünk az egyes életkorra jellemző érzelemvilágba, élményanyaguk motívációinak elemzése, a fogalmazásban és rajzban projiciálódott kifejezési formák segítségével. Mind a fogalmazás, mind a rajz elemzésénél kiemeltük az alapvető motívumokat, ezek előfordulását százalékosan kifejeztük; s egymáshoz is viszonyítottuk, rangsoroltuk. Kitént, hogy ezek a motívumok tipikus megegyezéseket ölelnek fel, illetve típusosan fordulnak elő életkor szerinti százalékos elosztásban. Minthogy a megvizsgált tanulók száma osztályok szerint változó volt, ezeket csak a rájuk eső motívum-számmal arányosítva hasonlíthattuk össze egymással és így csoportokon belül kaptunk százaléértékeket. Ezek már összemérhető arányokat képviseltek. A motívumok, illetve ezeket felölelő motívumcsoportok lényegében azonosaknak bizonyultak a középiskolásoknál is, jellegzetes eltérés százalékos előfordulásuk megoszlása, illetve tartalmi jegyeik szintje tekintetében mutatkozott. Az egyes motívumcsoportok és az ezeket összefogó általánosabb kategóriák a következők voltak:

- I. Tárgyaktól, természeti jelenségektől való félelem.
  1. Állatok.
  2. Természeti jelenségek.
- II. Szituációs félelmek.
  3. Utazás.
  4. Személy, tárgy és hely ijesztő jellege.
- III. Félelem a bizonytalanságtól és a kiszolgáltatottságtól.
  5. Iskolai félelmek (Didaktogén ártalmak).

A vizsgálaton részt vett tanulók osztály szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja:

Osztály	Vizsgált tanulók száma
I.	311
II.	263
III.	202
IV.	194
I. – IV.	Összesen: 970

A feladatot a következőképpen tártuk a tanulók elé: „Kaptok egy rajzlapot. Az egyik oldalára írjatok fogalmazást! Írjátok le mindazt, amit a címmel kapcsolatosan az utóbbi időben tapasztaltatok, átéltetek, gondoltatok! A lap másik oldalára ugyancsak a címről készítenek rajzot! A rajz lehet a fogalmazással kapcsolatos, de attól független is. A fogalmazás és a rajz címe: A félelem”. Az álmok élménytartalmának vizsgálatára is alkalmaztuk módszerünket. Mindezek az eredmények azt bizonyították, hogy miképpen a megismerési folyamatoknál az élmények rendjében, úgy az érzelmek terén is talá-lunk fejlődéslélektani menetet. Az általános iskolásoknál nyert százalékos érté-keket összehasonlítottuk a középiskolai tanulóktól kapott eredményekkel, s így lehetőségünk nyílt arra, hogy 10–18 éves tanulók félelmének élményanya-gát összefüggéseiben vizsgálhassuk.

Tárgyaktól, természeti jelenségektől való félelem

Az általános iskolai tanulónál ez a motívumcsoport az összes motívumok 18,3%-át tette ki. Sajátos fejlődési sorrend volt itt is megállapítható, amennyiben az V. osztályban még az ide tartozó motívumok 21,5%-ot, a VIII. osztályban pedig a motívumok 12,3%-ot tettek ki (ha a 18,3% = 100%) jelölül annak, hogy a természeti jelenségek, természeti csapások — mint félelmet ki-váltó okok — előfordulási gyakoriság szerint az életkor arányában csökkentek. A középiskolásoknál ez a motívum-mennyiség mintegy felére esett. (9. 21%). Az osztályok aránya szerint is csökkenő tendenciát mutatott: az első osztály-ban (a 9. 21%-ot 100%-nak véve) még 30,62%-os előfordulás volt található, a többi osztályokban azonban alig érte ez már el a 20%-ot. Az általános isko-lás tanulók a legkülönbözőbb állatoktól féltek és a természeti jelenségek, a vil-lámlás, mennydörgés, tűzvész, vihar ugyancsak megmutatkozott mind rajzaik-ban, mind pedig fogalmazásaiknál. A gimnáziumi tanulónál a félelem helyett inkább az undor kifejezést lehetne használnunk, amennyiben békától, póktól, csúszómászóktól „féltek” és sokkal kisebb mértékben vadállattól. A kutya ér-dekes módon itt is elég magas százalékban szerepel.

A természeti jelenségektől való félelem az általános iskolás tanulóknál sokszor tudatlanságból, tájékozatlanságból fakadt. A középiskolai tanulók a vihart, mennydörgést, villámlást megemlítik ugyan, de mint egy ösztönszerű összerenzenéssel kísért élményről számolnak be. Nyilvánvaló, hogy itt a racio-

nális megfontolás és a sztereotip érzelmi maradvány harcol egymással. Ezt mutatja a következő idézet is: „A zivatar kb. 30–35 percig tarthatott, de nekünk fél napnak tűnt. Azóta, ha villámlik, mindig összerenzenek, s eszembe jut az a borzalmas nyári délután. Hiába ismerem ezt a természeti jelenséget, s tudom azt is, hogyan kell ellene védekezni, mégis szinte önkéntelenül is eszembe jut az a délután és elfog a félelem.” (IV. F. 12.)* Egy másik kislány így elemzi ezt a kettősséget: „Nem hiszek a különféle babonákban, de mégis félek a villámlástól, bár tudom, hogy milyen fizikai jelenség. Ez a félelem bennem sokszor elég nagymérvű, pl. vihar esetén nem merek egyáltalán kint tartózkodni.” (IV. L. 26.) A rajzokból is kitűnik ez. Egyik középiskolás gyermek fantáziadús élményében egy magárahagyott lány küszködik a viharral, (I. L. 231.), a másik képen pedig a viharban óriássá nőtt fa akarja átölelni a menekülő kicsire rajzolt fiatalembert. (II. F. 263.)

* A zárójelben levő szám a vizsgált tanuló sorszáma. A római szám az osztályt jelzi, F=fiú, L=leány.

Szituációs félelmek

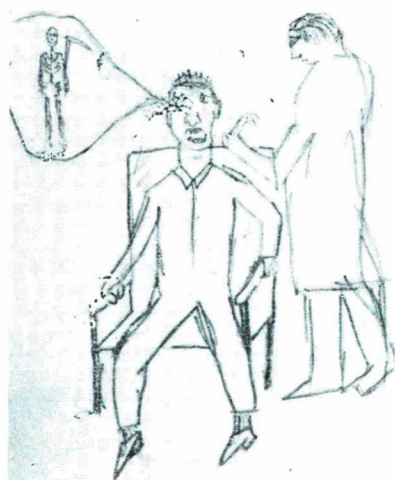
Az általános iskolás tanulók szituációs félelme többnyire konkrét helyzethez, negatív élményt nyújtó emlékképhez kapcsolódott. Félt attól, hogy megtámadják a sötétben, vagy rátámad egy kutya, megtámadja a betörő, vagy részeg, cigány. Szituációs félelmet hozott létre az általános iskolás tanulóknál egy-egy asszociált élménytápadás is: így félnek a padláson, vagy erdőben, pincében, temetőben. Lényegében hasonló szituációs félelmi szorongást váltott ki náluk az iskola is. Ezek többnyire konkrét szituációs félelmek.

Lényeges különbség mutatkozott a középiskolásoknál. Itt is megtaláljuk az előbb említett konkrét szituációs félelmet, az asszociált élménytápadást, a sötétségtől, a halottól, az akasztott embertől, részegtől, rablóktól, támadótól, temetőtől, sőt még a cigánytól való félelmet is. *Egyre nagyobb mértékben jelentkezik azonban a középiskolásoknál az elvontabb szituáció nyomasztó hatása.* Így pl. a szereplésnél jelentkező lámpaláz, a személyes bosszútól való félelem, egy-egy film vagy regény hatására létrejött nyomasztó, szorongó állapot.

Egyre nagyobb szerepet kap az ún. *jatrogén ártalom* nyomán fellépő szituációs félelem. Félnek általában az orvostól, főképpen a fogorvostól, a fájdalomtól és a betegség következményeitől. Sajátos módon rajzolja le az egyik 18 éves leány az orvos és beteg kapcsolatát.

Az orvos aránytalanul nagyobb és valósággal kínzó eszközökkel közeledik a páciens felé, aki méreteiben pici, lekötözött, kiszolgáltatott helyzetben áll a középpontban. (IV. L. 154.) Sokan meg is rajzolják a fogorvosnál eltöltött időt. Jellemző erre az egyik gyermek rajza, akinek agyában még a halál is megképzik, miközben az orvos a fogát húzza. Kezével görcsösen kapaszkodik a székbe és arcán a kín kifejezése látszik. (II. F. 158.)

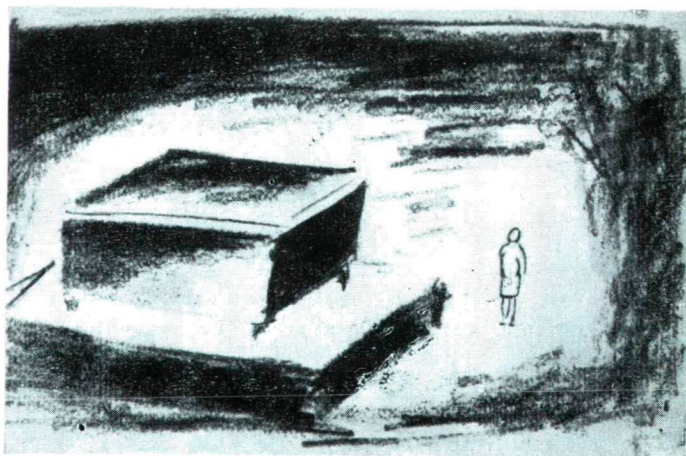
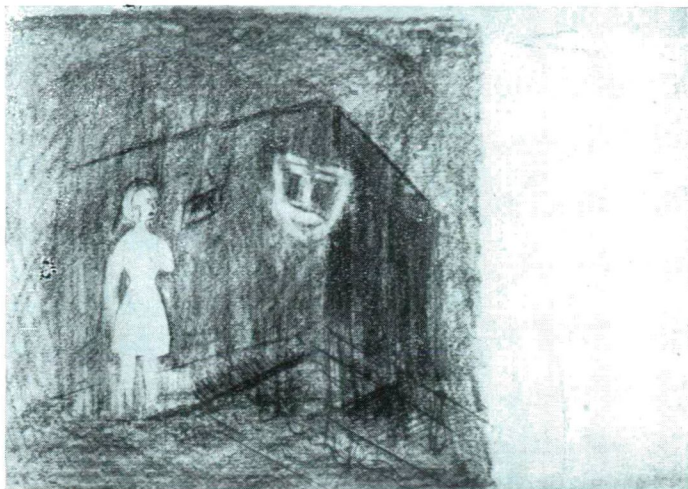
Új motívumként jelentkezik a fiatal lányoknál az ismeretlen embertől, mindenekelőtt az ismeretlen férfitől való félelem, a támadástól, vagy pedig egyenesen a nemi erőszaktól való rettegés. Az ismeretlen embertől való félelem különösen a lányoknál egyre szétszágárzóbb formát ölt némelyik tanuló írásában, mert egyik-másik emberben való csalódás egy általános kiábrándultság irányába vezeti őket. Ezért aztán a csalódottság következtében befelé fordulók, sokszor nem is őszinték, talán még magukat is becsapják ennek következtében. Egyes lányok megemlítik, hogy a randevún vagy szórakozóhelyeken félelem fogja el őket és őszintén bevallják, hogy ez sokszor a találkozás következményeitől való rettegésben mutatkozik meg. Jellemző vonás ez a középiskolás diákoknál; ennek még nyomait sem látjuk az általános iskolásoknál. Ilyen új félelmi motívum a huligánok jelentkezése, mely rokon az előbb említett motívumokkal.

15 éves lány rajza: Erőszakos támadástól való rettegés kifejezése

Az általános iskolás tanuló fél a sötétben a megjelenő árnyaktól, szinte azt mondhatnánk, hogy mesemotívumoktól. Ezzel szemben a középiskolás a sötétben konkrétan attól fél, hogy valaki megtámadja: gyilkos, vagy egy utcabetyár. Jellemző erre az alábbi idézet: „Tegnap délután elmentem a barátnőmhöz megmutatni neki a leckét. Az időt elbeszéltük és kb. 9 óra volt, amikor elindultam haza. Már egész sötét volt és egyre hajtogattam a barátnőmnek, hogy én nagyon félek hazamenni. Ő csak vigasztalt. Ne félj, mitől félsz? Egyedül indultam a sötét utcának. A szívem úgy vert, mint egy kalapács, egy lélek sem volt az utcán. Minden elképzelhetetlen dolgot láttam magam előtt. Eszembe jutottak a gyilkossági történetek, mindig azt hittem, hogy valaki jön utánam, de azért vigasztaltam magam. Mindig a barátnőm szava járt az eszemben. »Ne félj! Mitől félsz?« Mikor hazaértem, nem mondtam, mennyire féltem, mert az öcsém biztos kicsúfolt volna.” (II. L. 133.)

A szituációs félelmek a középiskolásoknál szinte háromszor olyan mennyiségben szerepeltek, mint az általános iskolásoknál: míg az általános iskolások válaszaiban mindössze 8,3%-ban talákoztunk ilyen jellegű motívummal, addig a középiskolásoknál az összes motívumok 23,73%-a szituációs félelmekre vonatkozott. Ha számításba vesszük, hogy ezen belül minőségi változást mutatnak ezek a válaszok s egyre jobban a gyermeknek a környezettel szemben elfoglalt helyzetére vonatkoznak, szembevetendő ennek a csoportnak je-

lentősége a gyermekek élményanyagában. A szituációs félelmeknek ezen jelzett tartalma átmenetet képez a középiskolásoknál a harmadik csoport felé. A szituációs félelmek csoportjában megtaláljuk még azt a konkrét helyzetet, jelenséget, viszonyulást, amelynek következtében a félelmi érzés a tanulóban

Félelmi szituációk sajátos kifejezése középiskolások rajzaiban

létrejött, míg a következő csoportba tartozó félelmi élményanyag többnyire konkrét tárgytól független, képzeleti jelenségek, tervezgetések és általában az élet nagyobb problémáival szemben elfoglalt helyzetből fakadnak. Sajátos szituációt rajzolt meg az egyik kislány. Félénken belép a szobába, felgyújtja a vilányt, megkapaszkodik a falban és képzeletében látja a sötét alakot a szekrény mögött. Az egyedülletben hirtelen fellépő erős inger hatására félelem fogja el. (I. L. 24.)

Plasztikusan írja le egy másik tanuló azt a vibráló idegállapotot, mely a félelmi szituációban elfogja: „Végigmegyek a szobán, megállok. Kintről egy nagy dörrenés hangzik. Elfog a félelem. Egy lépést teszek hátra, majd gyorsan leülök. Nem merek még moccanni sem. Ugyan mi lehetett ez? Fel szeretnék állni, de a lábam remeg és ha megkísérlem a felállást, összecuslok. Még egy dörrenés, az ablak üvege megrezdül és én egyedül itt ebben a nagy, félelmetes szobában! Hideg fut rajtam keresztül és egész testemben remegni kezdek. Leülök a heverőre és megpróbálom csillapítani idegzetemet. Nem megy, hiába próbálom, ha rá gondolok az előbbi eseményre. Hirtelen hóhullám vesz hatalma

alá, a homlokom verítékezni kezd. Letörölném, de kezemben nincs annyi erő, hogy felemeljem. Vergődök, vívódok a félelemmel.” (I. L. 226.)

A középiskolás tanulók már felismerik azt a sajátos kapcsolatot, helyzetet, amelyek a szülők és gyermekek viszonylatában a *család felbomlását* je-

lenti. Rettegnek attól, hogy szüleik elválnak, szenvednek a családi botrányok miatt, vagy egyenesen félnak a szülőtől, mindenekelőtt az apával való találkozástól. Ez főképpen akkor fordul elő, amikor az apa brutális, alkoholistá, nekitámad a feleségének, esetleg a gyerekeknek, s felfogják ennek a családi béke megbomlásában mutatkozó súlyos következményeit.

Lényegében a situatív félelem rokon a magárahagyottságtól, védtelenségtől való félelemmel, hiszen ha valamikor, akkor a serdülő és pályaválasztások felé haladó korban nagy szüksége van a gyermeknek a szülők támaszára, a harmonikus életet élő család nyugalmára és biztonságára. *Ezek a vallomások komoly vádiratot jelentenek a családi melegséget igénylő gyermekek részéről a család etikai tartalmát szétromboló felnőttekkel, szülőkkel szemben.* Némelyik vallomás megrázó erejű hatást vált ki az olvasóban, mert projiciálódik benne a gyermek szenvedése, szorongása, félelme és bizonytalansági érzése. Némelyik gyermek valósággal autisztikussá válik, magába forduló, introspektív lényvé lesz, mert a szülőkből való csalódás egyúttal az eszmények szétrombolását eredményezi nála, amely azután a nihilizmus felé, a székszis és a kilátástalanság, sokszor a cinizmus irányába hajtja a fiatalt.

Félelem a bizonytalanságtól és a kiszolgáltatottságtól

Külön kell foglalkoznunk ezen csoporton belül az iskolai félelmekkel, a *didaktogén ártalmak* következtében létrejött neurotikus jellegű panaszokkal. Sajnos a középiskola is messze van még attól a kívánatos helytől, mely kellesse lenne a tanulók számára. Erőszak, ijesztés, félelem következtében itt is

éppúgy megtalálható a szorongó gyermek, akinek hisztériás, neurotikus panaszai sokszor vegetatív, kardiális tüneteket is létrehozhatnak. Az iskolai légkör, az itt kialakult pszichés klíma sokszor nem az ismeretek és kultúra vonzóhelyévé avatja a középiskolát, hanem olyan szükséges „vezeklő” helyé, amely a magasabb képzettséghez vezet el. A kisgyermek iskolai félelmében egy-egy rossz jegy, bizonyítvány vagy otthoni szidás szerepel. Féltnek a verekedő, kiabáló tanároktól és attól, hogy az ellenőrzőbe való beírásnak otthoni következménye lesz, esetleg megverik, megbüntetik őket. Csupán a nagyobb gyermekekénél szerepel a gimnáziumi továbbtanulás kérdése. A nyolcadik osztályosoknál találtunk nagyobb számban olyan motívumokat, amelyek a középiskolai felvételtre vonatkoztak.

A középiskolai tanulók iskolai félelmei mögött nem egyszerű felelősségrevonás húzódik meg. Félnék a feleléstől, a tanárok esetleges rapszódikus értékelésétől és az ennek nyomán kialakult rossz jegytől, bizonyítványtól. Természetesen szorongnak, ha nem készülnek az órára, egy-egy nehéz tárgy, vagy tanár előtérbe kerül a félelmi mozzanatoknál. Új színként jelentkezik a továbbtanulás problémája, mellyel összekapcsolódik az anyagi juttatás kérdése is. Mi lesz, ha kiteszik a kollégiumból vagy ha megvonják az anyagi segílyt? Feltűnő nagy számban félnék az *írásbeli dolgozatoktól*.

A IV. osztályban nagymértékben jelentkezik az *érettségítől való félelem*, ez szinte pánikszerű mozzanatokban, az álombeli rettegéstől kezdve a napi neurotikus megnyilvánulásig a legkülönbözőbb szorongó helyzetet hozza létre a diákoknál. Nyilvánvalóan nem nevezhető egészséges állapotnak ez a túlzott félelem. Az érettségítől való félelemben természetesen már a pályát választó, továbbtanulni akaró tanuló rettegése is közbejátszik. Fél attól, hogy esetleges rossz érettségi eredménye elzárja őt a választott életpályától, a továbbtanulás lehetőségétől.

Érdekes fejlődési sajátosság mutatható ki a felelés terén is. A nagy gyermekek általában félnék a bizonyítványtól, az értékeléstől, az életpálya, érettségi, továbbtanulás, anyagi juttatás tekintetében, míg a kisebbek egy-egy közvetlen szerepléstől félnék. Az első osztályban négyszer annyi motívum jutott a feleléstől való félelemre, mint pl. a negyedik osztályban. Az első osztálynak a feleléstől való félelme sokkal konkrétabb, mint a negyedik osztályban, mert hiszen a negyedik osztályban az általános, elvontabb, sőt mondhatnánk egyetemesebb szorongás mutatkozik meg, amely a bizonytalanság, a jövővel, a pályaválasztással összefüggő félelmi helyzetet teremti meg a tanulóban. Ennek igen komoly mentálhigiénés következménye is van.

Az iskolai motívumok az összes motívumok 18,38%-át adják. Érdekes módon az osztályok arányában nő ezeknek a száma. (Az első osztályban 17,21%, a másodikban 23,62%, a harmadikban 23,08%, a negyedikben 36,09%.) A negyedik osztályban nyilvánvalóan az érettségi hatására egyre jobban megnő az iskolától való szorongás jelentősége, természetesen sokkal absztraktabb formában, mint előbb láttuk, mert hiszen a pályaválasztás és a bizonytalanságtól való félelem is szerepet játszik ebben. Érdekes jelenség, hogy a tanulók jobban félnék akkor, ha elkészültek a tananyagból, mintha nem. Igazságérzetüket bántja, ha olyankor kapnak rossz jegyet, midőn megdolgoztak otthon az elismerésért. Erről szól pl. a következő néhány idézet is: „Általában akkor szoktam félni, ha megtanulom a leckét és ha kihívnak feladni. Ideges vagyok és izgulok és képtelen vagyok arra, hogy nyugodtan gon-

dolgozzam. Ha nem tanultam meg eléggé a leckét, akkor kevésbé izgulok, mert úgy gondolom, hogy bármilyen jegyet ad is a tanár, igaza lesz.” (II. L. 35.) „Félek, ha kihívnak felelni, és tudom a leckét. Azon drukkolok, vajon milyen jegyet fogok kapni. Az bánt a legjobban, ha megtanulom a leckét, és mégis rossz jegyet kapok.” (II. L. 113.) „Rettenetesen félttem, mert úgy gondoltam, felelni fogok. Általában amikor megtanulom a leckémet, sokkal jobban félek, mint amikor nem készülök, mert akkor azon izgulok, hogy vajon hányast kapok. Amikor nem készülök, akkor csakis 1-est kaphatok, és nincs miért izgulnom. Már sokszor megpróbáltam a félelmet leküzdeni, de sajnos eddig még nem sikerült.” (IV. L. 23.) Szánalmas látványt nyújt némely tanuló szorongá-

sos, izgalmas, valósággal beteges „drukkja”. Nyilvánvalóan egészségtelen állapotot tükröz az ilyen neurotikus jellegű izgulás, mint pl. amit a következő idézetek mutatnak: „Óra előtt remegve bújom a könyvet. Mintha ördög bújt volna belém, nem lelem a helyem. Valami olyan érzés fog el, amitől teljesen elvesztem nyugalmam és menekülni szeretnék e kízó sors elől. Mikor a csengő megszólal, szinte kövé meredek a félelemtől. Kezeim tördelve lapozom a könyvet. Az órán nagyon félek még akkor is, ha jól felkészülök.” (II. L. 222.) „Ha kiállok a tanári asztal elé, gombócok gyülekeznek a torkomban, és nem tudok rendesen beszélni, csak morogva. Minden felelés után rosszullét, görcs fog el. Ez nagyon kifáraszt.” (I. F. 121.) „Ha nem tanulom meg a leckét, reszketek, mindenem fáj, ideges vagyok. Ha valaki hozzám mer szólni, ráordítok. Inkább

elmegy, minthogy vitába szálljon velem. Kimondhatatlanul félek ilyenkor.” (I. L. 167.)

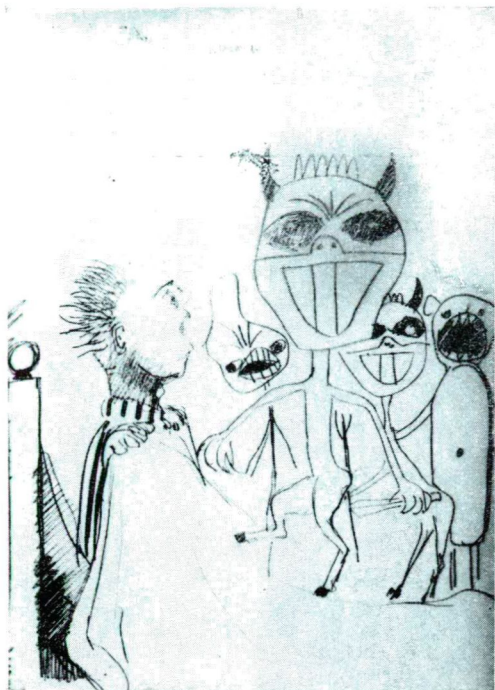
Az érettségi természetszerűen foglalkoztatja a negyedik osztályosokat. A túlzott félelem oka a továbbtanulás veszélyeztetettségében rejlik. Erről így írnak: „A félelem szó hallatára mire gondolnánk, mint az érettségire. Nem azért, mert olyan félelmetes, hanem sorsdöntő az ember életében. Ha sikerül, úgy sikerül-e, ahogyan akarom? Ez az érzés egy kis félelmet kölcsönöz az emberbe. Tudja, hogy ezt a vizsgát csak egyszer teheti le. Olyan esemény, amely többször nem fordul elő az ember életében, de jó, vagy rossz emléke egész életében végigkíséri. Talán egész életének hangulatát is meghatározza. Az érettségi az, ami elindítja a diákot az életbe. Az életben való érvényesülést, az elhelyezkedést, a gondtalanabb élet megteremtését szolgálja.” (IV. F. 8.) „Az érettségi vizsgára, a megtanulandó tételekre gondolok és mindjárt félek. Félek, mert úgy érzem, hogy nem tudom az anyagot, és ha olyat kérdeznek, amit megtanultam és tudom is, a félelem miatt hirtelen nem jövök rá.” (IV. L. 25.) „A középiskolában a fiatal félelme az érettségi irányába nyilvánul meg, de itt már belép egy újabb érzés is: félelem az élettől. Vajon megállom-e helyem az életben? Ez a kérdés foglalkoztat mindnyájunkat.” (IV. F. 21.) Ez a félelem áttekint a jövőtől, a pályától, az egész „élettől” való félelemre, illetve a bizonytalanság nyomasztó érzését kelti a tanulóknban.

A 6. számú kép is mutatja az iskolai félelmi helyzetet. (II. L. 165.) Valóban nyomasztó érzés, midőn az egész osztály feszülten figyel a felelőt és ő kihagy, vagy rövidzárlatos cselekvést hajt végre.

A középiskolás tanulók másképpen félnek a büntetéstől, a rossz tanulmányi eredmény következményétől, mint az általános iskolások. A kötelesség elmulasztása és az ennek nyomán járó lelkiismeretfurdalás jelenti náluk a félelmi szituációt. „Ugyanakkor félelem fog el akkor is, ha valamit elmulasztottam, nem teljesítettem kötelességem, pl. ha valamilyen leckét nem tanultam meg becsületesen.” (IV. L. 27.) „Szüleim dolgozni voltak, nekem kellett volna reggel az óvodáig elkísérni az öcsémet, de én ezt feleslegesnek tartottam, mert gondoltam, egyedül is el tud menni. Amikor délután nem jött haza, elmentem egy kisfiúhoz, aki azt mondta: »Nem is volt ma óvodában Zoli!« Nagyon megijedtem, féltem, mindentől, rohantam az utcán, kerestem össze-vissza, nélküle féltem hazamenni. Nem találtam sehol, ekkor rászántam magam, hogy hazamegyek és mindent elmondok, tudtam, hogy én voltam a hibás. Amikor beléptem az ajtón, öcsémet láttam egy kis piros autóval játszani. Eloszlott a félelmem, de sokáig nem tudtam megnyugodni.” (II. L. 135.)

A képzelet sem szörnyeket, manót, óriást, boszorkányt vetít a középiskolás elé, hanem egy általánosabb, elvontabb, egyetemesebb szorongásos állapotot. Pl. fél attól, hogy rátámadnak. „Félek este egyedül lenni otthon, mert sok olyan esetet hallottam már, hogy ez mindig fokozza bennem a rémületet és állandóan csak arra gondolok, hogy most fog valaki bejönni, vagy ha valami árnyékot látok, szinte megtorpanok egy kicsit, hogy vajon mi lehet.” (II. L. 145.) „Éjszaka van. Körülöttem csend van, nem hallok mást, csak az óra kísérteties hangját. Már sötét van, szaggatott figurák ugrálnak előttem, nyomasztó az egész. Az óra üteme már bennem dobog, egy pontot figyelek, ami lassan megvilágosodik, úgy néz ki, mint egy szem. Valami megmozdul, érzem, hogy csak képzelődöm, mégis nagyon félelmetes. Az ablak előtt egyenletes lépéssel valaki elhalad. Csak egy ember, mozdulni sem tudok, de érzem, valamit csi-

nálnom kell; a padlóra nézek, s ott ugráló bábukat látok, mintha odaszögezték volna tekintetemet, félek s nem tudok tenni semmit. Gondolom, csak a képzeletem játszik velem. Mégis furcsa az egész.” (III. L. 185.)

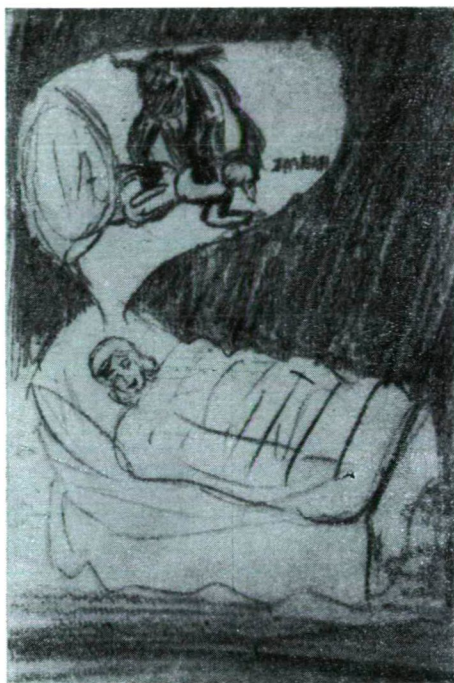

17 éves fiú rémlátásai, — 18 éves lány elhárítja rémképeit

A középiskolás tudja, hogy csupán képzelődik, mégsem tud szabadulni a racionálisan felfogott félelmi helyzet sztereotip és asszociált élményanyagától. „Késő este sötétben kellemetlen egyedül sétálni. Ilyenkor az embert mindig valami furcsa érzés fogja el. Mindig azt képzelem el magának, hátha valaki jön utána. Hátha lesekszik valaki, hátha megöli vagy megijeszti. Amikor este kimegyek, olyan érzésem van, mintha valaki meg akarna ijeszteni, vagy belém akarna lőni. Bizonyára a regényolvasás van rá hatással. Sokszor hallani rémhíreket, „babonás hiedelmeket”, ha nem is hiszi el az ember, mégis úgy érzi, „hátha” igaz. Egy alkalommal vízért mentem, késő este volt. Letettem a kánakát, az égen csillogó csillagokat figyeltem, egyszer valami „trüsszögést” hallottam. Akaratomon kívül nagyot kiáltottam és összeestem. Csak azt vettem észre, amikor édesanyám lefektetett és ecetet szagoltatott velem.” (II. L. 174.) Az izgalmas film, olvasmány káros következményeit itt is megtalálhatjuk. Több esetben lefekvés előtt izgalmas regényeket olvasnak, televíziót, vagy mozielőadást néznek meg az ifjak, s zaklatott az álmuk, képzelődnek. „Sietve elolvasom az utolsó sorokat. Becsapom a könyvet, eloltom a villanyt. A szo-

bára sötétség borul. És most... most közeledik felém Benedetto, a gyilkos. Most már hozzám ér, mikor a rémülettől remegve beugrok az ágyba, magamra rántom a takarót. Csikordul a zár... jönnek haza a moziból. Végre! Nem vagyok tovább egyedül.” (II. L. 149.)

„Az álom pedig nem valóság, mégis sokszor félelmetes. Ha eszembe jut, hogy már csak három hétig járunk érettségi előtt iskolába és utána számot kell adni a négy éven át tanultakról, a szívem hirtelen a torkomban kezd dobogni, átfut rajtam a hideg. Utána, ha az sikerül is, felvesznek-e az egyetemre.” (IV. L. 106.) Sajátos szorongási állapotot jelent különösen a lányoknál az az érzés, hogy valaki rájuk tör, hogy egy „férfi az ágya alá bújt”. „Én nagyon félős természet vagyok. Pl. este nem merek bemenni a szobába, mert félek, hogy valaki bent van a szobában s meg akar gyilkolni. Álmomban sokszor álmodom, hogy valaki rámtámad, s megöl. Este úgy nem fekszem le, hogy ne nézzek az ágy alá, hogy nincs-e ott valaki. Hallottam, hogy egy családot úgy öltek meg, hogy egy férfi az ágy alá bújt.” (IV. L. 24.)

Az összes motívumnak 49,87%-át teszi ki ez a csoport. Ennek jelentőségét különösen aláhúzza az a tény, hogy az általános iskolások ebbe a csoportba tartozó motívumai az iskola és a büntetéstől való félelem szorongásait és az ezzel járó kiszolgáltatottság érzését vonta maga után. Ezzel szemben a középiskolásoknál egy általános szorongásos állapotot találunk.

A bizonytalanság és kiszolgáltatottság egy sajátos formája mutatkozik meg a pályát választó fiatalságban. Attól félnek, hogy nem érik el céljukat.

„Félek attól a gondolattól, hogy talán nem lesz belőlem semmi, vagyis nem tudok majd nagy dolgokat véghezvinni, és kis szürke hétköznapi ember leszek. Talán nem is ettől félek, hanem attól, hogy nincs elég erőm, helyesebben energiám, tehetségem ahhoz, hogy ne ilyen legyek.” (II. L. 241.)

17 éves leány rajza a pályaválasztás előtt álló fiatal gondjairól

„Egyelőre semmi célja nincs az életemnek. Félek attól, hogy ezután sem lesz és akkor miért éljek? Biztos azt fogják hinni, hogy ez vele jár az éveim számával és hogy majd kinövöm. Nem szeretek ilyesmiről senkivel beszélni. Utálom, ha a felnőttek, tanárok kutatják a fiatalok lelkivilágát. Ez nem nagyképűség. Őszinteség! De kivel? Mindenkiben csalódunk (kivétel: Apám, Anyám).” (III. L. 198.) Félnék a jövőtől és ezért idegesek, izgatottak. „A jövőtől félek. Én is, mint mindenki, terveket szövök, hogy mi lesz ezután. Hova fogok kerülni, mi lesz velem az életben, mit akarok elérni. És sokszor mikor ezekre a dolgokra gondolok, valami nyomasztó félelem fog el. Ideges leszek, izgatott és ilyenkor nem akarok gondolkodni sem. Valami távolitól félek, valami ismeretlen nyomasztó érzés ez. Sokszor elfog, de gyorsan elmúlik. Pedig nincs rá semmi okom, de ilyenkor mégis félek. Bénító, és nincs is értelme, de mégis félek. Ilyenkor az elmúlt dolgokra gondolok, és ez megnyugtató. Lehet, hogy ez a félelem gyávaság. Próbálom leküzdeni, de ritkán mégis elfog a bizonytalanság. A felnőtteknek könnyebb. Náluk kialakult már minden. És úgy érzem, néha ők is félnek nemcsak én az ismeretlenségtől.” (II. L. 262.) Sokszor

ez a posztpubertásos fiatalságot jellemző „félelem” jellegzetesen „világfájdalom” szélesedik. „Az utóbbi időben feleslegesnek találom azt, hogy élek. Semmi öröm sincs lényegében az egész életemben. De mit csináljak, ha már megszülettem, valamit csak kell csinálni. Úgy érzem, hogy semmit sem tudok, ez bánt, de így van. Vannak, kik minden kis semmiségben örömet találnak. Nagyon szeretem a szüleimet, más senkit. Képtelen vagyok elviselni bárki más, akár lány társaságát. Olyan önzők és irigyek a lányok, mind csak magára gondol.” (II. L. 261.)

Sajátos szint jelent a középiskolás lányoknál a páros kapcsolatok kialakulásának problémája. Az egyik lány őszintén nyilatkozik. „Néha olyankor is szoktam félni, ha randira megyek. Ilyenkor nem vagyok annyira kimerülve. Igaz, hogy csak az első randevún van ilyen érzésem, mert a többin már biztos, hogy nincs »átverés«. Ha meg van, az már nem olyan, mint ha az első randevún járja meg az ember.” (III. L. 27.)

A középiskolás tanulók sokszor találkoznak a családi élet problémáival. Az elvált szülők gyermekeiben bizonytalanság, kiszolgáltatottság érzése marad. Szeretetre vágnak és a szülők közti vitában hol egyik, hol másik szülő pártjára állnak. „1959-ben történt. Szüleim elváltak. Hatodik osztályba jártam, az élettől még nem sokat tapasztaltam és ezért igen nagy döntés előtt álltam. Vagy édesapám, vagy édesanyám. Felmértem a helyzetet, olyan tekintetben, hogy melyikőjük volt hozzám nagyobb odaadással, szeretettel. Végül édesapám mellett maradtam. Igaz, a bíróság édesanyámhoz ítélte, de úgy gondoltam, hogy édesapám jobban szeretett engemet.” (II. F. 193.)

A családi viták valóságos neurotikus állapotot hoznak létre a tanulóknál. „Azt hiszem, én egyedül a családi vitákról félek, de nem úgy, hogy elsápadok, vagy ideges leszek, vagy eláll a szívverésem, ahogy mondani szokták. Valahogy másképpen, nem tudom megmagyarázni, olyan furcsán előre megérzem a családi viharokat és magam sem tudom miért, szeretnék eltűnni valahová, vagy csak színdarabnak látni az egész vitát, mintha egy pantomin, vagy balett lenne, vagyis minden szöveg nélkül. Nem szeretem, ha az emberek fölösleges dolgokkal kínozzák egymást. Nem tudom miért, az emberek olyan kiszámíthatatlanok, lassan senkiben sem merek bízni, mert nem tudom előre, hogy holnap milyen lábbal kelnek fel. Azt sem tudom, hogy miért van az, némelyik ember mindent el mer mondani nekem és nem fél attól, hogy véletlenül »kibeszélem«, de ő egyáltalán nem érdeklődik az én »dolgaim« iránt, az én egyéni problémáimat meg sem értené. Általában az emberek minden gátlás nélkül tudnak hazudni, nem félnék attól, hogy kitudódik és következményekkel járhat.” (III. L. 98.) Megdöbbenő képet fest az egyik kislány. Fél a „riadt képű apjától”, mert brutális, alkoholista és feldúlja a család nyugalma. Az ital erőszakos cselekedetekre ragadja. A kislány írása az egész család békéjének fölbomlását s benne a gyermekek bizonytalan, kiszolgáltatott helyzetét mutatja. Érdemesnek tartjuk a tanulságos idézet részletes közlését. „Erről a szóról, riadt képű emberek jutnak az ember eszébe, amit főleg filmekben, képeken lát. Egyszer én is félttem apámtól. Szüleim már régen rosszul éltek, de sokáig titkolni tudták, csak most nyáron tudtam meg mindent, amit már régen tudnom kellett volna. Édesapám italboltban dolgozik, este későn jön haza, reggel korán megy el. Ezen a nyáron egyre gyakrabban ébredtem fel arra, hogy szüleim veszekednek. Egyik éjjel azt láttam, hogy apám kiment a konyhába aludni. Ettől kezdve sohasem aludt bent. Az ebédet mindig én vittem el édesapámnak és egyik dél-

után láttam, hogy nagyon be van rúgva, alig tudja mérni az italt és számolni is csak nehezen tud. Hazamentem, megmondtam édesanyámnak, aki megtiltotta, hogy aznap moziba menjünk, mert most vigyázni kell órá. Elcsodálkoztam, »vigyázni«? Miért? Az öcsém világosított fel. Ezek az esetek igen gyakoriak voltak addig, még haza nem jöttem az iskolából. Ilyenkor apám mindig megverte anyámat. Elhatároztam, hogy most nem így fog történni. Amikor este lett, lefeküdtünk. Most kezdtem el félni! Ha valaki elment a házunk előtt, mindjárt hevesen vert a szívem és valami szorongást éreztem. Sokáig feküdtem. A konyhában égett a lámpa (színes villanyunk), hogy apu ne jöjjön be a szobába. Senki nem szólt egy szót sem, csak feküdtünk. Egyszer forróság öntött el, máskor fáztam. Éjfélkor hazajött apu. Minden a tetőfokra hágott. Szinte fájt, úgy szorított belülről valami, a szívem a torkomban dobogott. Szörnyen melegem volt. Apám bejött, megállt az ajtóban és egy nagyot káromkodott. Anyám csendben felsírt. Kiléptem az ágyból, odamentem apámhoz, addigra az öcsém is ott volt. Beszéltünk neki szépen, kértük, könyörögtünk, de hiába. Azt mondta, megöli anyut. Aztán birkózni kezdtünk. Nem féltem többé, tudtam, hogy édesanyámat kell megmenteni. Sikerült!” (II. F. 52.) Ebben a helyzetben érthetőek a gyermekek félelmet kifejező rajzai. Például az egyik ábrán a nagy ránéző fej szúrós tekintetével szemben törpének érzi magát a tanuló és összehúzottan remeg, fél. A másik képen az egész ábrát uralja a megrettent szem.

Rettegés a megsemmisüléstől

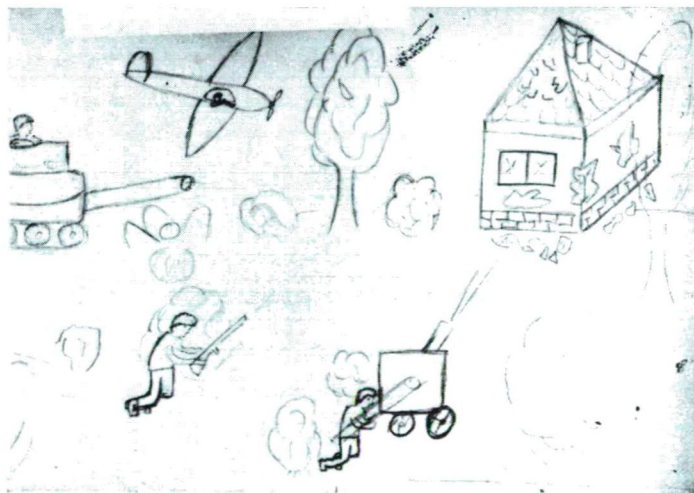
Ebbe a csoportba soroltuk a betegségtől, háborútól, megsemmisüléstől, haláltól való félelmi motívumokat. Az általános iskolás tanulóknál nyomon követhettük a világháború, a háborús feszültség miatti szorongás motívumait a dolgozatokban és rajzokban. Különösen a VII–VIII. osztályos tanulókat foglalkoztatta erősen a háborús veszély. A pusztítás, háborús nyomok ott élnek a családban, sokhelyütt gyász kísért. A talált motívumok a gyilkosság, betegség, halál, szülők, ismerősök elvesztése, baleset körére vonatkoztak.

Ez a motívumcsoport mintegy 18%-ot tesz ki, ezen belül egyre nagyobb mértékben jelentkezik a III–IV. osztályosoknál a háborútól, különösképpen az atomháborútól való félelem. Sokszor visszatérő mozzanat a szülők elvesztésétől való rettegés is.

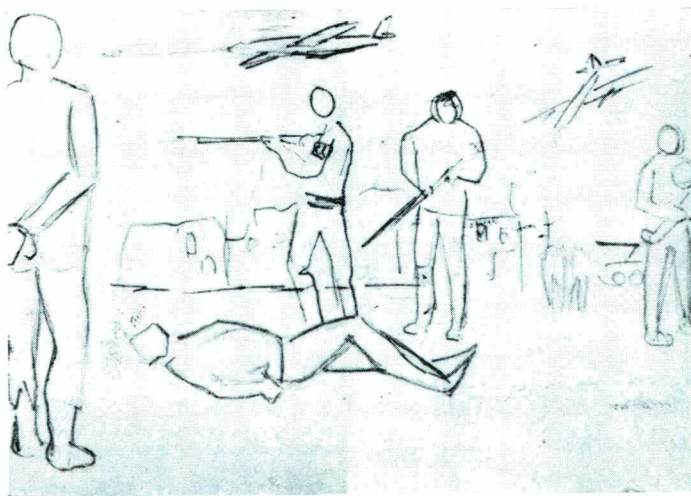
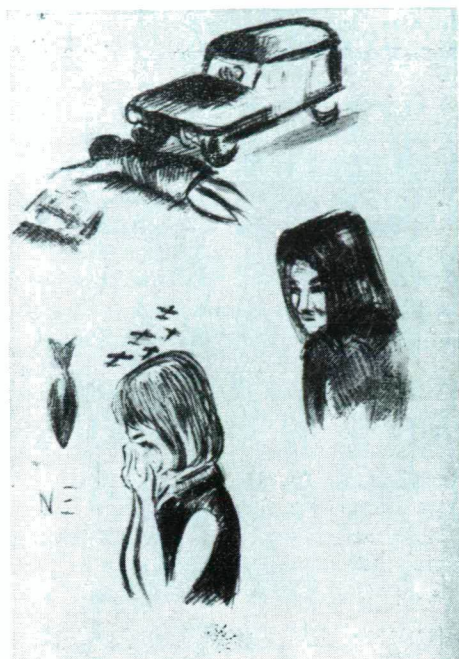
A középiskolai tanulók szorongásainak, félelmeinek középpontjában a háború áll. Félnek a pusztító fegyverektől, jövő álmaik lerombolójától, s a bizonytalansági érzésüket, félelmüket nehezen tudják elfojtani. Érthető is ez, hiszen jövőjük, pályájuk függ a béke és a háború helyzetétől. Rendszerint a szülőktől nyert információk, elbeszélések, sok családot sújtó közvetlen érzelmek hatására erősödik bennük ez az élmény. „Ha már a félelemről beszélünk, be kell vallanom, hogy én félek a jövő politikai helyzetétől. Itt a béke és háború kérdésére gondolok. Mert nem lehetetlen, hogy háború lesz, és akkor azt hiszem megint semmivé válik minden. Át kell majd élni azokat a borzalmakat, amit szüleink az I. és II. világháborúban átéltek. Ez azonban még nem biztos, de addig mindig bizonytalanságban kell élnünk, mert nem tudjuk, hogy érdemes-e élni? Néha arra is gondolok, hogy nincs értelme annak se, hogy tanuljak, mert lehet, hogy a háború minden vágyam és céloom tönkretesz.” (II. L. 159.)

„Most is félek. Ha rádióban hallom, hogy itt és ott atomrobbantásokat hajtanak végre, szorongás fog el. Sokat beszélgettem édesapámmal erről, s ha a rádió ilyen jellegű problémákkal foglalkozik, mindig érdeklődve hallgatom.” (I. F. 102.) „Most sokkal komolyabb gondolat szokott foglalkoztatni, a háború gondolata. Én nem éltem át még egy háborút sem, de ettől a gondolattól, hogy esetleg még megérhetem egy atomháború kitörését, mindig megrémülök. Általában az a vélemény rólam, hogy túl komoly vagyok, s lehet, hogy túl sokat foglalkoztat a háború gondolata. Sokszor éjszakákon át, mikor szüleim már alszanak, ezen a dolgon töprengek, s mindig összeszorítja szívemet a félelem.” (III. L. 64.)

Az egyik IV. osztályos lány képzeletében szinte szemléletes formában előtör egy esetleges atomháború minden borzalma. „Tanulmányaim során, vagy olvasmányon, filmen keresztül el tudom képzelni, milyen borzalmas lehet egy atomháború. Amikor ezzel a kérdéssel foglalkoztam, éjszakáinként borzalmas álmaim voltak. Nagy hőség, romok, vonagló testrészek; mindez a háború utáni hangulatot adta számomra. Ilyenkor reggelenként néha sírva ébredtem, csuromvizesen az izzadságtól.” (IV. L. 22.) Álmaiban is végigkíséri némelyik tanulót a háborútól való félelem nyomasztó érzése. „Egy este korán feküdtem le, mert nagyon álmos voltam. Alig hogy elaludtam, nagyon rosszat álmodtam. Háború volt. Édesapámat behívták és mi ketten testvérek édesanyámmal maradtunk otthon. Nagy volt a rettegés. Egyszer csak kopogást hallunk. Édesanyám a kemence mellett ült és mi ketten a kuckóban bújtunk össze. A kopogás hallatára összerezzentünk és lélegzetünk is elállt. Szólni nem mertünk. Végre édesanyám szólalt meg. A jövevény egy idegen ember volt. Megkérdezte, hogy van-e édesanyámnak férje és hogy itthon van-e. Utána elmondta, hogy a frontról jött és hogy ne féljünk tőle, mert ő senkit sem bánt. Aztán elköszönt és vontatott léptekkel ment tovább. Mi ketten csak nagysokára bújtunk elő. Közben lövések hallatszottak, kiabálások, sikoltozások, s édesanyám néha-néha felzokogott és ki akart menni, de nem engedték. Katonák rohantak be, valamit

A háborútól való félelem kifejezése 11—12 éves lányok rajzaiban

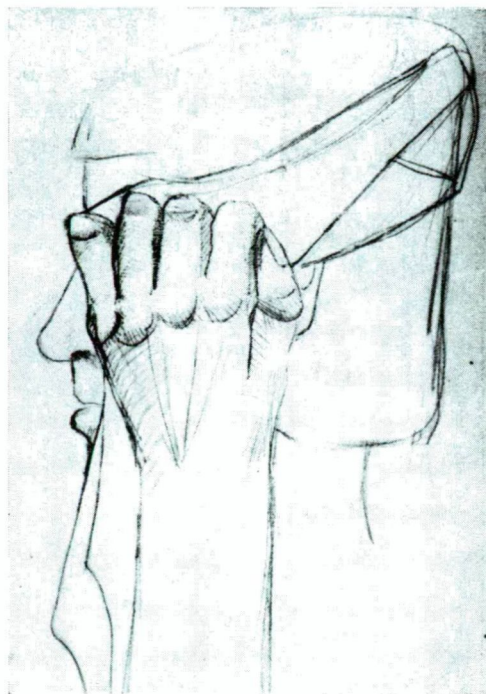
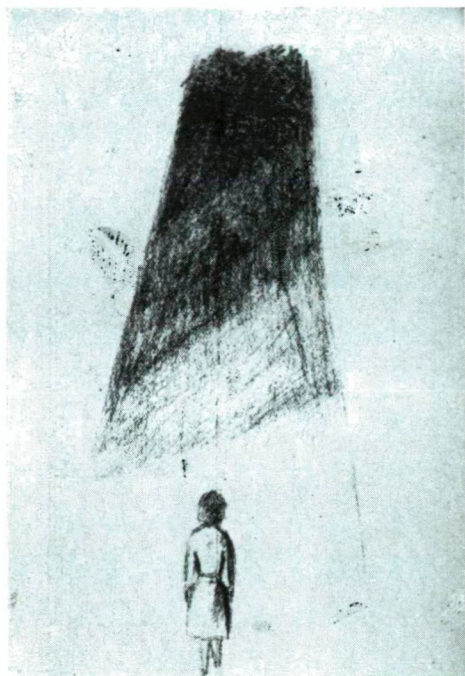

kerestek.” (II. L. 172.) Joggal, szinte vádiratszerűen fordul a felelős emberekhez egy másik IV. osztályos lány. „Hát azok az emberek nem félnek a haláltól és pusztulástól, akik a pusztító anyagokat készítik? Miért kell állandóan ettől is félni? Miért gyűlölik egymást az emberek? Miért nem akar mindenki egyet, békét? Olyan jó lenne, ha nem kellene semmitől félni.” (IV. L. 29.)

Saját közvetlen tapasztalatait eleveníti fel újra a dolgozat írásakor az a II. osztályos kislány, aki 1956-ban átélte a szüleiért való izgulás gyötrelmeit. „1956. novemberében borzalmas éjjelem volt. Soha nem féltem még úgy, mint akkor. Este mindenkinek menni kellett a községházára. Az utcán mindenütt katonák voltak, fegyverekkel. Lövöldöztek, de csak a levegőbe, hogy ijesszék az embereket. Közvetlenül az ablakunk alatt volt egy részük a katonáknak, ott lövöldöztek. Átmentünk a mellettünk levő kis épületbe, hogy mégis ne közvetlenül az ablaknál legyünk. Nagyon izgultam és édesanyám is édesapámért, aki szintén a tanácsházán volt. Este 10 órakor jött haza, és 10.05-kor már újabb gépkocsik jöttek, a bennük levő emberek elfogták az utcán járókat. Sok olyat is elfogtak, akik disznót mentek vágni és kés volt náluk, s azt hitték, hogy gyilkolni akarnak. Nagyon hosszú volt ez az éjszaka. Nem aludtam semmit. Sírtam félelmemben. Végre reggel lett. Az autók elvonultak. Szerencsére halálos áldozat nem volt. Nem kívánczom többé ilyen éjszakára, de remélem, nem is lesz.” (II. L. 128.) Ezek a tanulók végül „filozófiai” kérdésekig jutnak el, az élet és halál értelmét keresik és néha a szkepszis, lehangoltság is úrrá lesz rajtuk. „Ma már csak olyasmitől félek, amit nem ismerek. Mikor felnőttek

nélküli »filozófiai« beszélgetésbe bocsátkozunk, néha félni kezdek. Miért élünk? Hová jutunk a technika eszeveszett fejlődésével? Mi lesz, ha háború lesz? Vajon van-e élet máshol is, és milyen? Van-e valami földöntúli hatalom? Ezt persze a józan ész megcáfolja. De a felnőttek magyarázatai soha nem elégíte-

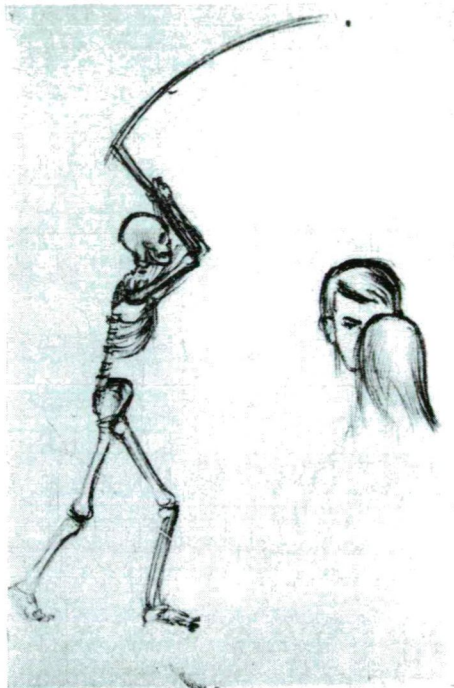

A bizonytalanságtól való félelem tükröződése középiskolások rajzaiban

nek ki.” (II. L. 1.) „Félek a haláltól. Amióta orvosi leírás alapján magamon is észlelni vélem a rák tüneteit, sokszor esténként szorongó érzés tölt el, vajon felkelek-e reggel. Otthon nem is mondtam ezt el, csak magamban sírok. Szerencsére nappal leküzdöm a halálfélelmet, lekötöm magam teljesen. Félek a nagy feladatoktól, nincs elég önbizalmam, holott ha meg kell csinálnom valamit, minden nehézség nélkül meg is tudom. Félek attól is, hogy nem tudom leküzdeni félrelépésre hajlamos természetemet és elrontom az életem. Elég ellentétes jellemem van és szinte két világban élek, félek attól, hogy ez mások tudomására jut, bár azt hiszem, hogy ha ez napvilágra kerülne, cinikusan és nyeglén fognám fel. Félek még attól, hogy nem tudok uralkodni a nyelvemen, az indulataimon és a kedélyemen, egyébként ez már nagyon sok kellemetlenséget okozott nekem is és másoknak is.” (III. L. 184.) „Egy-egy kifáradás után kellemetlen érzés fog el. Először és legnagyobb mértékben egy áttáncolt éjszaka után következett be ez. Harmadik nap reggelén valami nagyon kellemetlen érzésre ébredtem. A szívemben valami kimondhatatlan félelem uralkodott. Ké-

sőbb rájöttem, hogy mi ez. Halálfélelem. Az ember úgy érzi, a utolsó dobban, vége mindennek és csak egy nagy ismeretlen és végtelen dolog van előtttem, amiről nem tudok semmit. Fél attól, hogy esetleg ezek az utolsó percek. Eszébe jut minden jó és rossz, ami eddig megtörtént vele. Fél attól, hogy többé nem látja az ismerős arcokat, nem végzi mindennapi megszokott dolgát. Fél a semmitől, az ismeretlentől.” (III. L. 181.) Némelyik rajz élményszerűen fejezi ki ezt az állapotot.

A középiskolás tanulók félelmi motívumai tehát sokkal differenciáltabbak, magasabb fejlődési szintet mutatnak, mint azt az általános iskolai tanulóknál láttuk. Nem csupán a motívumok előfordulási százaléka, hanem azok tartalmi jegyei, a vele kapcsolatos élmények és ezekről alkotott vélekedések mutatják a magasabb fejlődéslélektani szintet.

A fiatalságnak félelem nélkül, biztonságban kell élnie. A családi élet harmóniája, a társadalom, az iskola, a környezet, nem utolsó sorban a tágabb miliő nyugalma adja meg a természetes légkört. A háborútól való félelem, a sokszor megromlott családi helyzet, az iskolai, orvosi stb. ártalmak azonban megzavarhatják ezt és a legkülönbözőbb neurózisa vezethetnek. A félelem, szorongás, rettegés sokszor olyan pszichés traumából, környezeti sérülésből, emlékekből fakad, amelyeknek feltárása egyenes út a terápiás befolyásolás sikere felé. Mindennek pedagógiai, orvosi következményeit könnyen beláthatjuk.

Dolgozatunkban arra törekedtünk, hogy a középiskolás tanulók élményeinek ezen eléggé nem ismert fejlődéslélektani menetét újabb adalékokkal világítsuk meg. További munkánk során a gyermekek érzélemvilágának feltárása érdekében kívánjuk folytatni kísérleteinket.

TAJÉKOZTATÓ IRODALOM

- BAUMANN, RUDOLF, Physiologie des Schlafes und Klinik der Schlaftherapie. Berlin, 1953. 227.
GATES, JERSILD, MCCONNELL, CHALMANN, Educational Psychology. Washington, 1942.
GERÉB GYÖRGY—BÁCSKAI JÓZSEFNÉ, Complex-munka szükségessége a gyermekek neurológiai és pszichológiai gondozásában. Orvosi Hetilap 29. 1958. 977—81.
GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, Eljárásmód a félelem motívumainak lélektani vizsgálatára különböző korú általános iskolai tanulóknál. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1962. 169—181.
GERÉB GYÖRGY—SZABÓ ZOLTÁN, Az álmok élménytartalmának lélektani elemzése ált. isk. tanulóknál. Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közl. 1963. 249—79.
JAKOBSZON, P. M., Az érzelmek pszichológiája. Budapest, 1962. 418.
LIEBERMANN LUCY, Pavor nocturnus. Gyermekgyógyászat, 1957.
LJUBLINSKAJA, A. A., Die psychische Entwicklung des Kindes. Berlin 1961. 626.
MIKÓ ESZTER, A gyermek félelmei. Lélekt. Tanulm. IV. 1940. 73—8.
NAGY LÁSZLÓ, A háború és a gyermek lelke. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Budapest, 1916.
NOWOGROTZKI, TADEUSZ, Fejlődéslélektan, 1961. 182.
PŘÍHODA, VÁCLAV, Bevezetés a pedagógiai pszichológiába. Bp. 1960. 390.
RUBINSTEIN, S. L., Grundlagen der Allgemeinen Psychologie. Berlin 1958.
TRAMER, MÓRITZ, Pavor sceleris. Z. Kinderpsychiatrie, 26. 1959. 129—40.
WALLON, HENRI, A gyermek lelki fejlődése, Budapest, 1958. 171.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОТИВОВ СТРАХА У УЧЕНИКОВ СРЕДНИХ ШКОЛ

Д. Гереб—З. Сабо

Авторы статьи анализировали мотивы страха у учеников восьмилетней школы. После этого они распустили свой метод на наблюдение этих же явлений у учеников средней школы.

Ученики по указу написали сочинения и нарисовали рисунки о своих переживаниях, в том числе о страхе. Авторы учитывали следующие мотивы и группы мотивов, вызывающие страх:

- I. Страх перед предметами и явлениями природы.
  1. животные. 2. Явления природы.
- II. Ситуативные страхи:
  3. Поездка. 4. Пугающий характер лиц, предметов и мест.
- III. Страх перед неизвестностью и беззащитностью.
  5. Школьные страхи (страхи перед педагогом).

По мнению авторов у учеников средних школ во все большей мере проявляются ситуативные страхи (страх перед врачом, незнакомым человеком, предательским ударом, распадом семьи и т. д.). У этих же учеников часто проявляется страх перед преподавателями. Ученики боятся писать контрольную работу, отвечать, нервничают экзамен на аттестат зрелости. Многие боятся и выбора профессии. Страх войны играет центральную роль и в дневной стеснительности и тягостных сновидениях. Мотивы страха учеников средней школы более отвлеченные и дифференцированные по сравнению с учениками восьмилетней школы.

PSYCHOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DER FURCHTMOTIVE VON MITTELSCHÜLERN

Von

G. Geréb—Z. Szabó

Nach der Untersuchung der Furchtmotive von Grundschülern wurde die Anwendung der Methode auch auf Mittelschüler ausgedehnt. Nach der Anweisung hatten die Schüler über mehrerlei Erlebnisgehalte, u. a. die Furcht, Aufsätze zu schreiben und Zeichnungen zu verfertigen. Folgende Motive und Motivgruppen wurden gefunden bzw. zusammengefasst: I. Furcht vor Dingen und Naturerscheinungen. 1. Tiere; 2. Naturerscheinungen. II. Situationsbedingte Furchtgefühle. 3. Reise; 4. Schreckenerregender Charakter von Personen, Dingen, Lokalisationen. III. Furcht vor Unsicherheit und Ausgeliefertheit. 5. Schulfurcht (didaktogene Schädigungen). Nach der Feststellung der Verfasser erscheinen bei den Mittelschülern situationsbedingte Furchtgefühle in ständig zunehmendem Mass (iatrogene Schädigung, Furcht vor unbekannten Leuten, von heimtückischen Überfällen, das Gespenst der Auflösung der Familie usw.). In grosser Zahl waren didaktogene Schädigungen zu finden. Die Schüler fürchten sich vor den Klassenarbeiten, dem Aufgerufenwerden, und sie werden durch die Reifeprüfung neurotisiert. Viele ängstigen sich infolge der Berufswahl. Die Furcht vor dem Kriege spielt eine wichtige Rolle sowohl in den wachen Angstgefühlen als in den drückenden Träumen. Die Furchtmotive der Mittelschüler sind abstrakter und differenzierter, als diejenigen der Grundschüler.